

ta Muhâcirin Komisyonu başkanlığı, Tuna Nehri İdaresi reisliği ve yüzbaşı rütbesiyle Rusçuk belediye müdürlüğü gibi vazifelerde bulundu. Şehrin imarına katkıları sebebiyle, Avrupa seyahatinden dönerken Rusçuk'a uğrayan Sultan Abdülaziz tarafından taltif edilerek rütbesi binbaşılığa yükseltildi.

Askerî vazifesi mülkî memuriyete çevrilen Şâkir Paşa (28 Şubat 1869) Rusçuk mutasarrıflığına tayin edildi. Tuna vilâyetinde Midhat Paşa ile birlikte çalıştı, onun Bağdat valiliğine tayini üzerine onunla birlikte Bağdat'a gitti ve yine mutasarrıf olarak görevlendirildi (11 Nisan 1869). İki yıl bu memuriyette kaldıktan sonra Midhat Paşa'nın ayrılmasıyla Bağdat vali muaviniğine getirildi (13 Mart 1871). Bu görevde iken vilâyetin imar işleri, ulaşım, Fırat'ın ıslahı ve gemi işletmeciliği gibi önemli projelerle uğraştı. 1872'de Bağdat'taki görevinin nihayete ermesiyle İstanbul'a gelerek Bulgar ihtilâlcilerini yargılamak için Topkane Müşiri Ali Sâib Paşa başkanlığında kurulan komisyona katıldı (Kasım 1872). Daha sonra Anadolu Demiryolu Umum İnşaat reisliğini (Nisan 1873) ve Demiryolları İnşaat reisliğini, ardından Haydar Paşa Demiryolu işletmesinde görülen yolsuzluğun halli için bu işletmenin idaresini üstlendi. Daha sonra Hersek sancağı mutasarrıflığına tayin edildi (2 Eylül 1874). Oradan Teskîn-i İzhân-ı Ahâlî memuriyetiyle Tuna vilâyetine gitti (1875).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle memuriyeti tekrar askerî sınıfa aktarıldı. Mirlivâlik rütbesiyle Hersek ordusu kurmay başkanlığına (24 Temmuz 1877), ardından general rütbesiyle Karapınar kumandanlığına (30 Temmuz 1877), iki ay sonra Şıpkâ'dan Orhaniye tarafındaki birliklerin başkumandanlığına (26 Ekim 1877) getirildi. Savaş bitince İstanbul'da Umûm-ı Erkân-ı Harbiyye reisi oldu, Dîvânıharp ve Tensikât-ı Askeriyye Komisyonu üyeliklerinde bulundu. Bu arada mareşallik rütbesi verilerek büyükelçi sıfatıyla ve on iki yıl süreyle görev yapacağı Saint Petersburg'a tayin edildi (10 Mayıs 1878). Bu görevi esnasında gerçekleştirdiği Bulgaristan ve Ermeni faaliyetlerinin takibiyle Osmanlı-Japonya ticaret anlaşmasına dair çalışmalarını kayda değer faaliyetleridir.

Başarılı bir diplomatik memuriyetin ardından o sırada ortaya çıkan Girit adası krizinin çözümünü maksadıyla, Halepa nizamnamesini değiştiren yeni bir ferman verilerek Girit vali vekilliğine ve Fırka-ı Askeriyye fevkalâde kumandanlığına tayin edildi (5 Temmuz 1889). Adada düzen ve asa-

yaşı sağladıktan sonra İstanbul'a çağrılan Şâkir Paşa, II. Abdülhamid tarafından yâver-i ekremlik sıfatıyla danışman olarak Yıldız Sarayı'na alındı (5 Temmuz 1890). Sarayda kendisine ayrılan dairede beş yıl boyunca dış politika, Ermeni, Mısır, Bulgaristan, demiryolları, Irak aşiretleri ve Boğazlar'ın tahkimi, Hamidiye Alayları, Lübnan, Yemen, Fas, Karadağ, Girit, dış ticaret ve Dersim meselelerinde padişaha danışmanlık yaptı; bunların halli için Yıldız'da kurulan komisyonlarda görev aldı. Ayrıca Teftiş-i Askerî Komisyonu üyesi olan Şâkir Paşa âdeta II. Abdülhamid'in sağ kolu durumundaydı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ayastefanos Antlaşması'nın 16 ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddeleri gereğince gündeme gelen Ermeni sorunu dolayısıyla Avrupalı devletlerce teklif edilip II. Abdülhamid'in direktifleri doğrultusunda kararlaştırılan reformları denetlemek üzere Anadolu ıslahatı umum müfettişi sıfatıyla vilâyât-ı sitteye tayin edildi (27 Haziran 1895). Çok geniş yetkilerle getirildiği bu görev II. Abdülhamid'in deyimiyile pek büyük bir memuriyetti ve devletin, İslâm'ın saadetine temin edeceği gibi harabiyetine dahi sebep olabilecek nitelikteydi. Heyetle birlikte, gözden geçirilerek tekrar düzenlenen otuz iki maddelik bir reform programını uygulatıp teftiş etmek için Trabzon, Ankara, Kastamonu ile Halep vilâyetleri dahil olmak üzere vilâyât-ı sitteyi kazalarıyla birlikte iki defa dolaştı (29 Aralık 1896, 23 Ocak 1898). Bu proje, Avrupalı devletler tarafından verilmiş kırk maddelik bir ıslahat programına göre hazırlanmıştı. Beş yıl boyunca bir daha İstanbul'a dönme imkânı bulamayan Şâkir Paşa yoğun bir tempoyla çalışmalarını sürdürdü; bu esnada Osmanlı hükûmetinin ilân ettiği üzere reform projesinin iki üç maddesi dışında bütünüyle uygulanma ve yürürlüğe konmasında (15 Kasım 1897) birinci derecede rol oynadı. Müfettişliği esnasında söz konusu vilâyetlerin kalkınması, tarım, Reji İdaresi, madenler, ağaçlandırma, ulaşım, üretim, imar, askerî işler, idare, eğitim, maliye, adliye ve misyonerlik sorunlarıyla ilgili projeler hazırlayıp hayata geçirilmesi için saray ve hükûmetle bağlantılı şekilde çalışmalarını sürdürdüğü bir sırada geçirdiği kalp krizi sonucu Sinop'ta vefat etti (20 Ekim 1899). II. Abdülhamid mezarının yapılması için ödenek çıkarttı ve cenazesi Sinop'ta defnedildi. Şâkir Paşa gerek Osmanlı Devleti gerekse birçok yabancı devlet tarafından çeşitli madalya ve nişanlarla taltif edilmiştir.

*Takvime Dair Sene-i Mâliyye Hakında Mütâlaât* (İstanbul 1308) ve *Takvîm-i Nücûm* (İstanbul 1309) adlı iki eseri, bazı neşredilmiş lâyhaları ile yayımlanmamış birçok lâyhası bulunan Şâkir Paşa, astrolojiyle de ilgilenen iyi bir matematikçi ve orta derecede bir tarih yazarı olarak nitelendirilir. Seçkin eserlerin yer aldığı kütüphanesinin bulunduğu Nişantaşı'ndaki konağında edebî ve fikrî konuların tartışıldığı müzikli toplantılar düzenleyen, bazı tiyatro ve opera eserleri yazıp çeviren paşayı Ahmed Midhat Efendi asker, şair ve filozof diye tanımlar. Döneminin ileri gelen bazı aydınları ve devlet adamlarınca güzel ahlâklı, mert tabiatlı, açık yürekli, terbiyeli, vefakâr, nazik, zarîf ve nüktedan, mevki hırsı taşımayan mahir bir diplomat, sağlığını ihmal edecek kadar vazifesinas bir kişi olarak nitelendirilmektedir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, I, 606; *Yâver-i Ekremlerin Hal Tercümelere ve Resimleri*, İÜ Ktp., TY, nr. 9064-9068; *Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, İstanbul 1302, s. 214, 215-246; Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1330, IV, 2199-2216; Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmânî Zeyli: Son Osmanlı Büyükleri*, TTK Ktp., XVII, 4119-4120; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, II, 1476, 1521; Ziya Demircioğlu, *Kastamonu Valileri 1881-1908*, Kastamonu 1973, s. 65-69; Ali Karaca, *Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa: 1838-1899*, İstanbul 1993.



ALİ KARACA

### ŞÂKİRİYYE

( الشاكريية )

Abbâsiler'de  
muhafız alayını oluşturan  
birliklerden biri.

Farsça'da "hizmetçi" mânasına gelen **şâkir** kelimesinin Arapça'ya **şâkir** olarak geçtiği ve paralı askerlerden oluşan muhafız birliğine **şâkiriyye** denildiği kaydedilir. Kelimenin "av ve avlanmak" anlamındaki Farsça **şikâr**dan türediğini söyleyenler de vardır. V. Minorsky ise şâkiriyyenin Soğdca olduğu görüşündedir. Câhiz'e göre birliğin asıl görevi halifeleri koruyup desteklemektir. Kelimenin Farsça veya Soğdca kökenli oluşundan hareketle İslâm öncesine dayanan bir geçmişinin bulunduğu, Sâsânîler döneminde Orta Asya bölgesinde prens ve kumandanların maiyetindeki özel muhafız alaylarına şâkiriyye adı verildiği ileri sürülmektedir.

Sâbit b. Kutbe ve Hureys b. Kutbe el-Huzâî adlı iki kardeşin Buhara bölgesinde Zübeyrîler ile Emevîler arasındaki mücadeleden faydalanarak yanlarında olan 300

kadar şâkiriyye askeriyle birlikte yarı bağımsız hareket ettikleri, Tirmiz'deki yerliler arasında büyük itibar kazanan Sâbit b. Kutbe'nin mahallî hükümdarlar gibi etrafında şâkiriyyenin yer aldığı kaydedilmektedir. Ancak bu şâkiriyyenin etnik kökenine dair kaynaklarda bilgi yoktur. Abdullah b. Zübeyr'in ortadan kaldırılmasından sonra (73/692) Tirmiz'de Emevîler'e karşı mücadelesini sürdüren Mûsâ b. Abdullah ile şâkiriyyenin arası açılınca (85/704) bunların Türgiş tarhanından (tarhûn), Soğd işğidinden ve Eftalitler'den yardım istemeleri Türk asıllı olmaları ihtimalini güçlendirmektedir. Sürekli biçimde efendilerinin yanında bulunan şâkiriyyenin bir kısmı liderleri öldürülünce tarhanın hizmetinde çalışmaya devam etmiştir. Orta Asya'daki Türk prensleri nezdindeki şâkiriyye birlikleri bölgeye gelen Emevî emirleri tarafından benimsenmiş, onlar da düşmana âni saldırı düzenleme ve kuşatmalar için özel eğitilmiş şâkiriyye birlikleri oluşturmuştur. Hâşim b. Amr b. Kays'ın hizmetindeki şâkiriyyenin Buhara ve Soğd tarhanı ile yapılan savaşa (111/729) katıldığı, yine Türk hakani ile Belh yakınlarında cereyan eden bir savaşta (119/737) Emevî ordusunun sağ kanadında müstakil bir bölük halinde yer aldığı kaydedilmektedir. Emevîler devrinde Horasan bölgesine gelen Arap emirleri de İran soylularına özenerek savaşlara şâkiriyye birlikleriyle katılmıştır. 96 (714-15) yılında Kûfe yakınlarında Hâricîler'le yapılan bir savaşta şâkiriyyeye mensup bir askerinin efendisini korumak için kahramanca savaştığı belirtilmektedir. Bu olaydan şâkiriyyenin Irak bölgesinde faal olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda şâkiriyye kelimesinin çoğunlukla Türkler'e dair bahislerde geçmesi konunun eski bir Türk geleneği boyutu olduğuna işaret sayılabilir. Nitekim Oğuz hükümdarlarının emrinde 1000 şâkirin bulunduğu bilinmektedir (Barthold, s. 195).

Şâkiriyye Abbâsiler döneminde ordunun resmî birimi haline gelmiştir. Abbâsiler'de muhafız ordusu "eş-şâkiriyye, el-memâfikü'l-hucriyye, el-muhtârûn, es-sâciyye, el-ebnâ" gibi birliklerden oluşuyordu. İlk defa Hârûnüreşid zamanında sarayda şâkiriyyeden özel bir muhafız alayı teşkil edilmiştir. Me'mûn ve Mu'tasım-Billâh devrinde itibaren Türkler'in nüfuzlarının artmasıyla birlikte şâkiriyye birlikleri askerî sistemin içine alınmıştır. Taberî, 225 (840) yılı olaylarını anlatırken Yemen Valisi Ca'fer b. Dinâr'ın şâkiriyye alayına saldırmasına öfkelenen Halife Mu'tasım'ın valiyi görevinden azlettiğini kaydeder. Şâkiriyye özellikle Mütevekkil-Alellah'tan (847-861) sonraki iç karışıklıklar döneminde Mısır, Azerbaycan, Fars, Ahvaz, Kûfe ve Sugûr'da idareci ve kumandanların emrinde bulundurulmuş eyaletlerde çıkan isyanları bastırmak için kullanılmıştır. Azerbaycan'da başlatılan bir isyanı bastırmak için Halife Mütevekkil tarafından 4000 şâkiriyye askeri gönderilmiştir. Bu dönemde, özel eğitilmiş askerî birim haline dönüştürülen şâkiriyye birlikleri halifelik üzerinde nüfuz kuran Türk kumandanlarına karşı verilen mücadeleye aktif şekilde katılmıştır. Mu'tez-Billâh'ın hilâfet merkezini Sâmerâ'dan Bağdat'a taşıma çağrısına sadece şâkiriyye askerleri katılmıştır. Mu'tez'in Türk kumandanları tarafından öldürüldüğü ve Mühtedî-Billâh'a biat edildiği haberi üzerine şâkiriyye askerleri halk ile birlikte Bağdat ve Sâmerâ'da ayaklanmışlardır. Şâkiriyye, emirler arasındaki iktidar mücadelesinde Boğa el-Kebîr'e karşı mücadele eden Boğa es-Sagîr ve Vasîf'in yanında yer almıştır. Abbâsî ordusunda Mağribli ve Türk askerlerinden daha imtiyazlı bir grubu oluşturmuş şâkiriyyenin maaşları diğer askerlere göre yüksekti. Dört ayda bir aldıkları maaşlarıyla ilgili işleri takip eden özel bir divanları vardı (Ya'kûbî, II, 488). Şâkiriyye genellikle Abbâsî sarayının hizmetinde bulunduğu halifelerin cülûs merasimlerine özel kıyafetleriyle katılırdı.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Fîrûzâbâdî, *al-Kâmûsü'l-muhtâ*, Kahire 1344, II, 63; *Tâcû'l-arûs*, "şkr" md.; Câhiz, *Resâ'il* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Beyrut 1991, III, 190, 317; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 488, 596; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1407/1987, V, 322-323, 343, 345, 354, 357, 360, 365-366, 372, 383, 390, 411, 413, 418-420, 433, 436-438, 458, 471, a.e.: *The History of al-Tabarî* (trc. C. E. Bosworth), Albany-New York 1991, XXXIII, 179, 506; Şerefüzzamân Tâhir el-Mervezî, *el-Fuşûl havle's-Şîn ve't-Türk ve'l-Hind müntehebe min kitâbi Tabâ'î'i'l-hayeân* (nşr. ve trc. V. Minorsky), London 1942, trc. s. 94; C. Zeydân, *Medeniyyet-i İslâmiyye Târîhi* (trc. Zeki Mugâmiz), İstanbul 1328-29, I, 145; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 236; Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, İstanbul 1975, s. 96; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 114-116, 121, 139, 152; Mustafa Zeki Terzi, *Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât* (doktora tezi, 1986), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 66; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 195, 198; Nu'mân Sâbit, *el-Askeriyye fi 'ahdi'l-Abbâsiyyîn*, Bağdat 1998, s. 180; Khalil 'Athâmina, "Non-Arab Regiments and Private Militias During the Umayyad Period", *Arabica*, XLV, Leiden 1998, s. 347-378; a.mlf., "al-Şâkiriyya", *EL* (İng.), IX, 249-250.



MUSTAFA DEMİRCİ

#### ŞAKK-ı SADR

(شَقِّ الصِّدْرِ)

Hz. Peygamber'in göğsünün melekler tarafından açılıp kalbinin üstün niteliklerle bezemesini ifade eden tabir.

Sözlükte "yarmak" anlamındaki şakk ile "göğüs" mânasına gelen sadr kelimelerinden meydana gelen terkip "göğsün yarılması" demektir. Kaynaklarda şerh (açmak) kelimesiyle oluşan şerh-i sadr da geçer. Biyolojik hayatın merkezi olan kalp dinî terminolojide kişinin hem zihin hem duyu hayatıyla ilişkilendirilir. Şakk-ı sadr da Hz. Peygamber'in beşerî arzularının yok edilip üstün niteliklerle bezemesi için Cebrâil tarafından bir ameliyeye tâbi tutulmasıdır. Bu tabirle ilgili olarak siyer ve hadis kaynaklarında yer alan açıklamalar şöylece özetlenebilir: Bir gün Cebrâil veya insan şekline girmiş iki melek Resûl-i Ekrem'in yanına gelip göğsünü yarmış, kalbini çıkardıktan sonra ondan bir kan pıhtısı almış, ardından kalbi yıkayıp yerine koymuş, yarığı da kapatmıştır (*Müsned*, III, 121; Müslim, "İmân", 261, 265). Kaynaklarda olayın Hz. Muhammed sütannesinin yanında iken dört beş yaşlarında (*Müsned*, IV, 184-185; Dârimî, "Muqaddime", 3; İbn İshâk, s. 27-28), on küsur yaşında (*Müsned*, V, 139), ilk vahiy almaya başladığı sırada Hira'da (Tayâlisî, s. 215-216) ve İsrâ gecesi mi'raca çıkmadan önce (*Müsned*, IV, 208; V, 143; Buhârî, "Şalât", I, "Bed'ü'l-halk", 6; "Enbiyâ", 5; "Tevhîd", 37; Müslim, "İmân", 263, 264; Tirmizî, "Tefsîr", 94) vuku bulduğuna dair rivayetler mevcuttur.

Şakk-ı sadrın Hz. Muhammed sütannesinin yanında iken, ayrıca mi'raca çıkmadan önce gerçekleştiğini belirten rivayetler hadis tenkidi açısından muteber kabul edilmiştir. İki ayrı dönemi anlatan rivayetlerdeki muhteva farklılığı hadisenin tekrarlandığı intibahı güçlendirmektedir. İbn Hazm ve Kâdî İyâz gibi âlimler, Buhârî'nin konuyla ilgili rivayetlerinin bir senedinde yer alan ("Tevhîd", 37) Şerîk b. Abdullah sebebiyle şakk-ı sadrın İsrâ gecesi meydana geldiğine dair nakilleri eleştirmiş ve çocukluğunda geçen bu olayın mi'rac hadisleriyle karıştırıldığını ileri sürmüştür. Fakat Buhârî'nin mi'raca anlatan, senedinde Şerîk'in yer almadığı başka rivayetlerinin bulunduğu dikkate alınırsa bu id-